

PILÍŘE KVALITATIVNÍHO VÝZKUMU V PEDAGOGICE

MARTIN CHVÁL

Anotace: *V příspěvku jsou předloženy návrhy opěrných bodů, na kterých by měl být budován kvalitativní výzkum v pedagogice. Ten je i v jiných vědních disciplínách vytvářen "na míru" oborům a problémům žádajících vědecky odůvodněná řešení.*

Svůj diskusní příspěvek jsem nazval "Pilíře kvalitativního výzkumu v pedagogice". Dříve než se k určitým návrhům těchto pilířů dostanu, vyjmenuji pilíře současného výzkumu. Nedělím na tomto místě výzkum na kvantitativní a kvalitativní, neboť východiska jsou v podstatě společná a základní rozdíl je shledáván především v oblasti použitých výzkumných metod, kvantifikace dat a možnostech statistického zpracování.

Podle mého soudu jsou pilíře současného výzkumu tyto:

- Objektivita výzkumu (od definice podmínek až po formulaci závěrů)
- Validita a reliabilita výzkumných postupů a nástrojů
- Užitečnost výsledků v oblasti teorie či praxe
- Ustálená forma zpracování výzkumné zprávy
- Ekonomika výzkumu

Zatím ponechám stranou diskusi o těchto bodech a zahrnu je až do svých závěrečných úvah.

Další část příspěvku bych označil "O čem se mluví". Jde spíše o nesourodý přehled inspirací k myšlenkám závěrečným. Z těchto inspiračních zdrojů jsem vybral Průchovu shrnující studii Pedagogický výzkum a vzdělávací politika (1997), Gardnerovu knihu Dimenze myšlení (1999), Straussovy a Corbinové Základy kvalitativního výzkumu (1999) a Salomonův článek Netradiční úvahy o podstatě a poslání současné pedagogické psychologie a následný Štechův komentář, které vyšly v Pedagogice 2/2000.

Průchova studie vzniklá v rámci projektu Přístup k dokumentům Programu Phare je vypracována na základě tří vybraných publikací OECD. Jsou zde naznačeny příčiny krize důvěry mezi pedagogickým výzkumem a vzdělávací politikou. Vybírám a cituji:

- "Fragmentálnost: Výzkumníci jsou často nejen vzdáleni od potřeb politiků a praktiků, ale zároveň jsou také rozděleni ve svých

názorech na mnohé závažné problémy. Předkládané poznatky jsou nekoherentní, rozdrobené a někdy i zpolitizované.

- Irrelevantnost: Mnoho z toho, čím se zabývají výzkumní pracovníci, je sledováno jako nevýznamné pro skupiny uživatelů a v důsledku toho se v některých zemích uděluje nižší finanční podpora pro pedagogický výzkum.
- Nízká využitelnost: Dlouhodobě se vnímá, že nálezy z pedagogického výzkumu mají omezenou využitelnost ve vzdělávací politice a ve vzdělávací praxi. Příčina toho je sledována nejen v obsahové irrelevantnosti výzkumů, jak bylo výše zmíněno, ale také v tom, že výzkumné poznatky jsou špatně šířeny mezi uživatele a používají takové formy komunikace, jež samy o sobě zabraňují, aby byly brány praktiky v úvahu." (s. 13-14)

Mezi prioritami pro pedagogický výzkum se dočteme:

"Celkově se doporučuje, aby vymezování priorit probíhalo za spoluúčasti výzkumníků, klientů a sponzorů." (s. 39)

Gardnerova vlivná kniha **Dimenze myšlení** je zajímavá nejen z hlediska výsledků jeho zkoumání, ale i z hlediska metodologického. Gardner své vymezení dimenzí inteligence opírá o 8 kritérií, kde na jedné straně stojí výzkumy činnosti mozku a na druhé schopnosti oceňované v rámci nějaké kultury. Přiznává, že ne všechna kritéria lze důsledně uplatňovat u všech dimenzí a dodává, že "způsob výběru je vědecký v tom smyslu, že zveřejňují důvody svého rozhodování, takže si další vědci mohou celý proces zopakovat a vyvodit z něj své vlastní závěry." (s. 92). Jeho nálezy jsou zobecněním mnoha výzkumů a diskutují s jinými teoriemi inteligence současně s podtržením, že tato zobecnění mají charakter jeho názorů, a poukazem na problémy, s kterými si jeho teorie neví rady. Publikace je zakončena důsledky teorie a možnostmi jejího využití v oblasti vzdělávání.

Strauss s Colbinovou rozpracovávají v **Základech kvalitativního výzkumu** jednu kvalitativní metodu Zakotvené teorie. Předepisují sled fází při jejím použití, rovněž jako kritéria pro hodnocení konkrétního výzkumu. Na jedné straně by navržené postupy těžko obstály před kritérii objektivity a na straně druhé je dovoleno vytváření "vlastního jazyka" bez ohledu na uživatele výzkumu. Jedním z pojmů charakterizujících kvalitu výzkumu je teoretická citlivost, jejímiž zdroji jsou vedle literatury i profesní a osobní zkušenosti.

Marešův překlad Salomonova článku a následný Štechův komentář nasvědčují, že v zahraničí a nyní i u nás začínají probíhat

diskuse o základních metodologických otázkách v pedagogické psychologii. Je opět jako před sto lety nadhozeno téma krize v psychologii. Domnívám se, že nejde o krizi v Kuhnově smyslu předznamenávající revoluci oddělující etapy normální vědy, ale spíše o to, že problémy, které jsou diskutovány a prožívány jako krizové k psychologii, a potažmo k pedagogické psychologii, sem zásadním způsobem patří. Jsou jimi mimo jiné podmíněnost některých teorií užitými matematickými postupy, otázky funkce psychologie, její jazyk ve vztahu k uživatelům, problematika redukcionismu atp.

Domnívám se, že je potřeba stanovit takové opěrné body metodologie výzkumu, které budou brát na zřetel jak dosavadní výsledky rozpracované metodologie, tak nové přístupy, probíhající diskuse a vlastní povahu oboru. Odtud pocházejí i následující návrhy pilířů kvalitativního výzkumu v pedagogice:

- Logická důslednost
- Jasnost, přehlednost a srozumitelnost výzkumné zprávy
- Efektivita výzkumných postupů
- Kvantitativní data jsou možnou součástí předmětu výzkumu kvalitativního
- Archivace a přístupnost základních kvantitativních dat (pokud kvantitativní data existují)
- Výzkumné postupy a nástroje jsou voleny, přizpůsobovány a tvořeny nejen podle povahy předmětu, ale rovněž podle povahy problému
- Tvorba je součástí výstupů výzkumu
- Badatel je autorem výzkumu

Nyní se pokusím tyto pilíře zdůvodnit:

Logická důslednost je základem objektivitu, stejně jako validity a reliability. Byla a je součástí povahy evropské vědy již od Aristotela a umožnila formulaci konceptu objektivitu u Descarta a obecného sdílení tohoto pojetí v positivismu. Rovněž tak i nyní zaměstnává Vaši pozornost při poslouchání mého příspěvku. Dala by se tedy označit jako společné paradigma všech věd přesahující hranice konkrétního výzkumu.

Jasnost, přehlednost a srozumitelnost výzkumné zprávy. Tento bod chce být jednotícím a výchozím pilířem jak pro objektivitu, ustálenou formu výzkumné zprávy, tak pro užitečnost výzkumu.

Současně chce uvolnit potenciál pro širší možnosti konkrétních aplikací při výzkumu. V humanitních vědách je těžko udržitelné pozitivistické pojetí objektivit. V jeho násilném držení můžeme vidět tematizaci krize věd na počátku století, stejně jako Kuhnovo obtížné hledání paradigmat humanitních věd. Zde by bylo snad přiměřenější mluvit o objektivitě jako o sdílené subjektivitě, kde dosud punc objektivit dává autoritativní společenství vědců dané disciplíny. Pokud chceme zvýšit užitečnost výzkumů pro uživatele, tedy zvýšit možnosti kvalitních a podložených rozhodování na různých úrovních pedagogické praxe, je třeba sdílenou subjektivitu pustit za hranice společenství vědců a hledat ji mezi konkrétním výzkumníkem a cílovým uživatelem. Právě k tomuto cíli by měl směřovat tento druhý bod.

Nechci se zde zapojovat do diskusí o tom, zda výzkumnou zprávu psát narativním způsobem, nebo zda se snažit formulovat závěry jazykem přirozeným a ne jazykem umělým, jazykem vědy. Žijeme ve společnosti a v době, kdy podle mého soudu již existují velmi neostré hranice mezi jazykem přirozeným a jazykem umělým. To co chci vyjádřit tímto bodem spíše spadá do oblasti komunikace a spolupráce.

Pod pilířem **efektivita výzkumných postupů** bych chtěl charakterizovat to, co jsem u pilířů dosavadního výzkumu označil za ekonomiku výzkumu, kterou je myšlena finanční stránka výzkumného projektu ve vztahu k užitečnosti získaných informací. Vedle této finanční úrovně tímto bodem myslím ještě i jinou úroveň a sice svázanou se sledem rozhodování o výzkumných technikách při plánování výzkumu. Dosud má přednost posouzení objektivit dané techniky před přínosem informací pro uživatele. Navrhuji zde postup obrácený: Nabídnout možnosti získání informací, které jsou pro uživatele výzkumu důležité společně s odkrytím rizik subjektivit, nezobecnitelnosti, slabé validity možných technik společně s finanční a časovou náročností a teprve po tomto společném posouzení se rozhodnout pro výzkumnou strategii.

Kvantitativní data jsou součástí předmětu výzkumu kvalitativního.

Pod tímto bodem nemyslím pouze popis kvantitativních údajů, jejich vysvětlení a interpretaci. Počítačové zpracování dat umožňuje současné a rychlé ověření velkého množství hypotéz, které nemusí být všechny předem ani jasně formulovány. Běžný postup brání bloudění ve velkém množství možností zpracování je formulování hypotéz předem a z toho plynoucí sled statistických kroků. Lze si však rovněž představit výzkum, ve kterém nejsou hypotézy předem jasně

formulovány, je jen dosti obecně formulován problém a dány metody získání kvantitativních údajů. Z počátku nepřehledný souhrn výsledků může být podroben (nazvěme to třeba obsahová analýza kvantitativních závěrů) kvalitativní analýze podobné mapování neznámého terénu, kde vznikají nové otázky, pro které lze zpracovat hned odpovědi, a současně hledat souvislosti mezi dílčími kvantitativními závěry.

Archivace a přístupnost základních kvantitativních dat. Tento bod je pojistkou proti záměrné manipulaci se závěry, umožňuje kontrolu kvalitativní analýzy dat podle předcházejícího bodu. Nabízí jinému výzkumníkovi možnost vlastní kvantitativní a kvalitativní analýzy již získaných údajů. Obecně může být pedagogický výzkum zefektivněn, když časově a finančně nejnáročnější část bude společně sdílena.

Výzkumné postupy a nástroje jsou voleny, přizpůsobovány a tvořeny nejen podle povahy předmětu, ale rovněž podle povahy problému. Víme, že jednotlivé vědní obory se během svého vývoje nechávaly inspirovat metodami jiných oborů. V druhé polovině minulého století byla hlavním inspiračním zdrojem fyzika se svými experimenty, tvořením hypotéz a zákonů. Pedagogika vždy pošilhávala po metodách psychologie, v současnosti i etnografie a stranou pozornosti nezůstává ani sociologie. Nechci se pouštět historickým směrem, kde bychom nesměli zapomenout na popisné a klasifikační metody biologie, či postupy logiky.

Důležité je, že metody byly přebírány za předpokladu podobné povahy předmětu. Někteří fenomenologičtí filozofové dokonce tvrdí, že metoda vytváří předmětnost předmětu, tedy, že s použitou metodou z jiného oboru se přenáší i určité rámce pro interpretaci souvislostí výsledků výzkumu, které jsou do jisté míry takto již určeny předem. Domnívám se, že pedagogika si zaslouží nahlédnout vlastní předmět a vlastní problémy, které si žádají vlastní výzkumné metody. Použitelnost metod či technik nesmí být nahlížena z hlediska jejich ustálení a obecného přijímání v jiné disciplíně, ale zda nabízí kvalitní řešení pedagogických problémů. Tento bod nesmí být vnímán jako odmítání metod z jiných disciplín. Naopak inspirovat odjinud se lze i v tom, že kvalitativní metody jsou více uzpůsobovány a tvořeny podle konkrétních problémů (např. metody psychoterapie v psychologii, fokus groups v sociologickém výzkumu atp.).

Tvorba je součástí výstupů výzkumu. Tímto bodem bych zde chtěl pouze podtrhnout to, co Průcha uvádí v publikaci Pedagogický výzkum

a vzdělávací politika, kde užívá, jak sám zdůrazňuje, termínu pedagogický výzkum ve smyslu anglického "educational research and development". Tvorbou nemyslím jen praktické aplikace, ale rovněž i vytváření teorií. Vytyčení tohoto bodu jako pilíře kvalitativního výzkumu pokládám za důležité zejména pro to, že výzkumník je ten, kdo nejlépe a nehlouběji rozumí všem souvislostem spojeným s problémem, který řeší, a sdělitelnost závěrů tohoto typu výzkumu patří k jeho základním obtížím. Podobně i formulace problému a koncepce celého výzkumu bude efektivněji realizována při vědomí potřeby transformace závěrů do konkrétních návrhů praktických řešení, vytvoření určitých pracovních materiálů nebo modifikací či upřesnění teorie. Tento bod je rovněž vstřícným krokem směrem k uživatelům výzkumu.

Zdánlivě banální bod, že **badatel je autorem výzkumu**, chce zdůraznit odpovědnost badatele za celý výzkumný projekt. Současně je potřeba konstatovat, že boj pozitivismu proti autoritativním výroky ve vědě je bojem marným. Vždy existují, když ne jednotlivci, tak skupiny, které určují to, co je vědecky přijatelné a co nikoliv. Naopak záměrné vyvarování se formulací ze zkušeností, které mohou být zobecněním mnoha realizovaných výzkumů a načtené odborné literatury, by bylo faktorem konzervujícím strnulý stav poznání. Na druhou stranu do kontextu porozumění výzkumným zprávám musí být započítán i subjektivní přístup badatele (zde subjektivním nemyslím ve výzkumu obvykle vnímané negativní hodnocení).

Literatura:

- STRAUSS, A. - CORBINOVÁ, J.: Základy kvalitativního výzkumu. Brno, Abert 1999.
- GARDNER, H.: Dimenze myšlení. Praha, Portál 1999.
- PRUCHA, J.: Pedagogický výzkum a vzdělávací politika: Vytváření mostů. Praha, ÚIV 1997.
- SALOMON, G.: Netradiční úvahy o povaze a poslání současné pedagogické psychologie. Pedagogika, 50, 2000, č. 2, s. 126.
- ŠTECH, S.: Komentář k Salomonovu textu "Netradiční úvahy o podstatě a poslání současné pedagogické psychologie". Pedagogika, 50, 2000, č. 2, s. 145.

AUTOR – KONTAKT:

Mgr. Martin Chvál
Pedagogická fakulta
Univerzita Karlova
Praha

Tel.: 0606 910 671